

חומר למחשבה

לא רק זרים אכזרים

מתוך "ליקוטי שמואל"

מלקט ועורך: ש. אייזיקוביץ

eisikovits1@gmail.com

הגיליון מופיע באתר 'לדעת' וכן ניתן לקבלו לאימייל מדי שבוע על ידי שליחת בקשה. eisikovits1@gmail.com,

058-4852-443

אודה לכם אם תעבירו את העלון לאנשיכם או כתובות של נציג עלון. אשמח לקבל הערות מחכימות ובל"נ אשתדל להתייחס אליהם. גם רשות להדפיס / לחלק / להעתיק / לשמור. - בשעת הצורך הרשות נתונה לאמור מהדברים שבעלון אף שלא בשם יביא גאולה לעולם. כמו כן יש אפשרות. אומרם. אבל הבא להדפיס וידפיס בשם אומרם לקבל כל עלון בכל שפה כמעט שתרצו בתרגום של ווארד .

החיבור הראשון הופיע במסגרת

'מפעל ליקוטי שמואל'

"זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו"

בשעה טובה ומוצלחת, בסייעתא דשמיא, רואה אור ספר חדש ומפעים

ליקוטי שמואל – חומש בראשית

לאחר שנים של עיון, איסוף, ליקוט ועריכה, יוצא לאור ספר ייחודי המאגד – סוף מעשה במחשבה תחילה את מיטב הקטעים, המאמרים, הסיפורים והמשלים שהופיעו בעלוני פרשת השבוע בשנים האחרונות. דברי חן ושכל טוב, שנבחרו בקפידה וערוכים בטוב טעם, כדי להחיות את הלב ולהאיר את השולחן

- מתוכן הפרקים: רעיונות מאירי עיניים לפרשיות השבוע • משלים מעוררי מחשבה • סיפורים נוגעים ללב • פנינים להעשרה ולהעברה בשולחן שבת

מתאים ללימוד אישי, למסירת דבר תורה ולשיחה משפחתית

ערוך ומוגש בעמל רב על ידי הרה"ג שמואל אייזיקוביץ שליט"א

כעת למכירה במחיר שווה לכל נפש – כרך ראשון על חומש בראשית

להזמנה

<https://dash.bookpod.co.il/product/2231>

לא רק זרים אכזרים

הרב ד"ר אשר מאיר עמית מחקר בכיר מרכז ירושלים למדיניות יישומית (JCAP). פרסם ספרים ומאמרים תורניים רבים במגוון נושאים.

החיים בגלות היו ללא ספק רוויי תלאות. אבל יש לתפוס את התלאות הללו במידה ובהקשר הנכונים. היחסים עם השכנים הלא־יהודים היו מתוחים, ולעיתים מסוכנים, אך ברוב הזמנים הם היו תקינים. אין בכך כדי לצבוע את הגלות בצבעים ורודים. אבל יש בכך כדי להחזיר לה את מורכבותה. לצד זכרון הצרות, ראוי להקדיש תשומת לב להתבוננות בסיבות ובנסיבות המחייבות הכרת הטוב כלפי אומות העולם.

בתשעה באב אנו מקוננים על חורבן שני בתי המקדש. בקינות שלנו אנו מזכירים גם אירועים טרגיים נוספים שאירעו לנו במשך הדורות: חורבן קהילות — "מי יתן ראשי מים" ו"אבל אעורר"; שריפת התלמוד — "שאלי שרופה באש"; גירוש ספרד — "בורא עד אנה"; ועוד.

בכל הקינות הללו אנו מציינים את התפקיד הפעיל של לא־יהודים באסונות. אף קינה אינה עוסקת באסון טבע; בכולן אנו מודעים בראש ובראשונה לאחריותנו שלנו לגזרה המוצדקת של הקב"ה, אך יחד עם זאת אנו זוכרים גם את הגויים האכזריים שששו לבצע את גזר הדין.

כך, למשל, הקינה "אש תוקד בקרבי" מזכירה את נבוכדנצר, שהחריב את הבית הראשון; ב"זכור אשר עשה צר בפנים" מוזכר טיטוס, המפקד הרומאי שהחריב את הבית השני. "שאלי שרופה באש" תוהה כיצד בשעת שריפת הספרים "לא נכוו זרים בגחליך"; ואילו "בורא עד אנה" מדברת על "זרים אכזרים."

יש חשיבות רבה לזכור שלעם ישראל, כמו לכל עם, אורבת תמיד סכנה מצד אויבים וצרים, הממהרים לנצל כל חולשה, לכבוש ולזרוע הרס. זיכרון זה מעורר אותנו שלא לסטות מדרך התורה: אנו נזכרים שנטישת מצוות ה' מביאה לידי תלות בזרים, ובמצב של תלות אנו פגיעים, וחיינו תלויים מנגד.

אך יש חשיבות גם לזכור את המקרים הלא-מעטים שבהם עם ישראל נשא חן בעיני שליטים ועמים, ואלו גמלו עמנו חסד מתוך חיבה לישראל. בקינות תשעה באב יש בוודאי משום מצווה; התורה מצווה "זכור ימות עולם" (דברים לב, ז), וכפי שרש"י מפרש: "מה עשה בראשונים שהכעיסו לפניו". אבל הכרת הטוב לזולת היא מצווה אף היא. ספר החינוך, בשורש מצוות כיבוד אב ואם, כותב ש"ראוי לו לאדם שיכיר ויגמול חסד למי שעשה עמו טובה, ולא יהיה נבל ומתנכר וכפוי טובה."

מטבע הדברים, אנו נוטים להיות פחות מודעים לחסדים הללו. אין בלוח השנה היהודי מועד מיוחד לשינונם. דווקא משום כך נראה לי ראוי להקדיש שורות אחדות להתבוננות בסיבות ובנסיבות המחייבות הכרת הטוב כלפי אומות העולם.

החסדים המקבילים לאסונות

מעניין לגלות כי ניתן למצוא דוגמאות של נשיאת חן בעיני העמים, המקבילות באופן כמעט מדויק לרבות מן הצרות המוזכרות בקינות שלנו.

בניין בית המקדש, כנגד חורבנו

גויים אמנם החריבו את שני בתי המקדש, אך גויים תרמו תרומה חיונית גם לבניינם.

ספר מלכים מספר שחירם מלך צור "שמח מאוד" לשמוע על יוזמת שלמה המלך לבנות בית לה'. חירם הזדרז להושיט לשלמה את העזרה הנדרשת: הוא סיפק לא רק חומרי גלם, אלא גם אומנים מומחים. את בניין בית המקדש השני בימי עזרא ונחמיה יזם ואף מימן כורש מלך פרס — ובזכות זו הוא אף זוכה לכינוי "משיח ה'". בית המקדש המפואר ביותר נבנה בידי הורדוס, וחייב במידה רבה את פארו למודל הבנייה המונומנטלי שאפיין את העולם הרומי.

אין בכך כדי לטשטש את ההבדל בין בניין לחורבן, ובוודאי שלא להעמיד את הורדוס לצד שלמה המלך או עזרא הסופר. אך יש בכך להזכיר שגם כאשר אנו מספרים את סיפורו של בית המקדש עצמו, סיפור זה אינו כולל רק אויבים וצרים. יש בו גם שליטים זרים שבדרכם, ולעיתים משיקוליהם שלהם, סייעו לבניינו ולפארו.

קבלת פנים, כנגד גירוש

קינות רבות מבכות את היציאה לגלות בימי נבוכדנצר. גלות זו הסתיימה כאשר כורש מלך פרס עודד את היהודים שבממלכתו לשוב לארץ ישראל ולבנות את בית ה': "מִי בָכֶם מִכָּל עַמּוֹ יְהִי

א-לֵהִיו עִמּוֹ וַיַּעַל לִירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה וַיָּבֶן אֶת בֵּית ה' אֶ-לֵהִי יִשְׂרָאֵל הוּא הָאֵל-הִים אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם" (עזרא א, ג).

בשנת 1492, בתשעה באב, גורשו היהודים מספרד. כאשר שמע שליט האימפריה העות'מאנית, הסולטן באיזט השני, על נדידתם של יהודי חצי האי האיברי, הוא לא הסתפק בנכונות להעניק למגורשים מקלט מדיני. לפי המסורת ההיסטורית המקובלת, הוא אף שלח ספינות כדי להביא יהודים לממלכתו. כך הפכה האימפריה העות'מאנית לאחד ממרכזי החיים היהודיים הספרדיים לאחר הגירוש.

גם השיבה מן הגלות הארוכה שלאחר חורבן הבית השני חייבת הרבה לנוכרים. הראשונים ליזום תכנית מעשית לייסד מדינת לאום לעם היהודי בארץ ישראל, כדי לפתור את מצוקת יהודי אירופה ולהשיב לעם ישראל את כבודו האבוד, היו נוצרים באירופה. אנשי ציבור נוצרים בולטים תמכו ברעיון, כל אחד מתוך עולמו, אמונתו ואינטרסיו.

נשיא ארצות הברית ג'ון אדמס הביע תקווה שהיהודים ישובו להיות "אומה עצמאית" ביהודה, תקווה שהייתה כרוכה בתקוות דתיות נוצריות. המדינאי הבריטי לורד שפטסבורי, מן הדמויות המרכזיות בתמיכה הנוצרית-אוונגלית בשיבת היהודים לארץ ישראל, קידם כבר בשנת 1840 פעילות ציבורית בנושא זה, וביקש לעורר את ממשלת בריטניה ואת דעת הקהל הפרוטסטנטית למען השבת היהודים לארץ. רבים היו אנשי הציבור הנוצרים שתמכו וסייעו, במישרין ובעקיפין, בתהליך שהוביל לבסוף להקמת מדינת ישראל.

בניין קהילות, כנגד כילויין

קינות אחדות מקוננות על חורבן קהילות מגנצא ואחיותיה. אך כיצד הגיעו יהודים מלכתחילה לחבל ארץ זה?

הרוקח, בפירושו לסידור, מגולל את האירוע. במאה השמינית לספירת הנוצרים שהה קרל הגדול, מייסד האימפריה הרומית הקדושה, בלומברדיה שבאיטליה. שם פגש כמה רבנים שהזדמנו למקום. קרל היה מעוניין מאוד ליישב יהודים בממלכתו, והפציר באותם מנהיגים יהודים להביא משפחות לעמק הריין. וכך מספר הרוקח:

"רבי משולם בן רבי קלונימוס בן רבי יהודה הוא היה הראשון שיצא מלומברדיאה, הוא ובניו רבי קלונימוס ורבי יקותיאל וקרובו רבי איתאל ושאר אנשים חשובים. הביאם המלך קרלא עמו

מארץ לומברדיא"ה והושיבם במגנצא, ושמה פרו וישרצו וירבו במאד מאד, עד אשר פקדה שם חרון אפו על קהלות הקודש בשנת תתנ"ו.

בטבח של שנת תתנ"ו הושמדו קהילות אלו כמעט כליל. אך בינתיים הספיקו יהודי עמק הריין לצמוח לרבבות איש, ומהם התפשטה תורה וקהילה לאזורים נרחבים באשכנז.

הדפסת התלמוד, כנגד שריפת התלמוד

כנגד שריפת התלמוד, נכון לזכור שגם מלאכת הדפסת ספרי הקודש חבה רבות לנוכרים. דניאל בומברג, מדפיס נוצרי מוונציה, היה ממדפיסי הספר העברי החשובים ביותר בראשית ימי הדפוס. הוא הדפיס את מקראות גדולות ואת המהדורות השלמות הראשונות של התלמוד הבבלי והתלמוד הירושלמי, תוך העסקת תלמידי חכמים, מגיהים ומומחים לעברית. בומברג השקיע רבות ביופיים ובדיוקם של הספרים שהדפיס.

הדבר אינו מוחק את שריפת התלמוד. הוא גם אינו ממתיק את כאבה. אך הוא מזכיר לנו שתולדות ישראל בין העמים אינן עשויות מקו אחד בלבד. לא יהודים הובילו את החורבן, אך היה להם תפקיד מוביל גם בבניין; הם הובילו את הגירוש, אך יזמו גם קבלת פנים; לא יהודים שרפו ספרי קודש, אך עמלו גם להפיצם ולהנגישם לדורות.

חסד בתוך גבולות הגלות

גם בקרב עמים שהרעו לנו, אין הרעה מבטלת את הטובות שעשו. המצרים השתעבדו בנו ורדפו אותנו כדי לטבוח בנו, אך התורה מצווה: "לא תתעב מצרי, כי גר היית בארצו" (דברים כג, ח). רש"י מפרש שאסור לתעב אותם לגמרי, "אף על פי שזרקו זכורכם ליאור", שכן "היו לכם אכסניא בשעת הדחק".

הדבר נכון, במידה מסוימת, גם לאירופה הנוצרית, ובפרט למזרח אירופה. אגדה עממית מפרשת את שם הארץ "פולין" כמעין בת קול שאמרה ליהודים הנוודים בעולם: "פה לין" — כאן תלוננו. יש בכך ביטוי עמוק לאמת היסטורית: ארצות שהיו לעיתים מקור לסכנה, השפלה ורדיפה, היו גם מקום מקלט, בניין וצמיחה.

יתרה מזו, לפעמים דברים שחוונו כרעה היו גם כלי של חסד. הנצרות והאסלאם התבססו, כל אחת בדרכה, על תורת ישראל, אך ראו את עצמן כמחליפות אותה או כמייתרות אותה חלילה.

משום כך הן ראו ביהודים, מצד אחד, בני חסות שאסור להשמידם או לשלול מהם כל זכות; ומצד שני, יריבים רוחניים שיש לשמור במעמד נחות.

תוצאה אחת של צירוף זה הייתה השפלה ממוסדת של מעמד שמירת התורה ולימודה — פגיעה מצערת בכבוד התורה. מאידך גיסא, דווקא צירוף זה של מכנה רוחני משותף, מתן חסות, והקפדה על בידול הוא שאפשר לנו לשמור על זהותנו. דווקא בארצות אלו צמחו קהילות ישראל הגדולות. לפני כמאה שנה, כמעט כל יהודי העולם התגוררו בארצות הנצרות והאסלאם, אף שאלו לא הקיפו את רוב אוכלוסיית העולם. היו ניסיונות לא מעטים לייסד קהילות יהודיות בארצות אחרות, אך אף קהילה כזו לא שגשגה באותה מידה.

על כך עמד האברבנאל בפירושו לפרשת ואתחנן. אילו היינו גולים "בין האומות הארורות אשר היו מלפנים עובדים לכל צבא השמים, אשר לא שמעו שמע התורה הא-להית ולא ראו את כבודה", היה הכרח שתשתכח התורה "במעט מהזמן". לכן ריחם עלינו הקב"ה "והגלנו בין האומות המחזיקות" בתורה.

זוהי מחשבה עמוקה ומפתיעה. השהייה בגלות היא עונש, והיא לפעמים מרה וקשה. אך בתוך העונש עצמו היה גם חסד: מצאנו עמים שחשו אחריות דתית לאפשר מקלט בטוח לעם ישראל דווקא, מתוך מכנה משותף רוחני נרחב, אם כי בהחלט חלקי, ולעמים אלו נמשכנו.

רם כבודנו בגויים?

בתחנן אנו מבכים את "דל כבודנו בגויים". וכבר הזכרנו שבארצות הנצרות והאסלאם דלות זו הייתה לרוב ממוסדת למדי. עם זאת, אסור להגזים ברמיסת כבודם של היהודים. מן התלמודים אנו רואים שלחכמי ישראל היו לעיתים קשרי ידידות עם השכבה הגבוהה ביותר של החברה.

בהקשר של האימפריה הרומית, לרבי יהודה הנשיא הייתה חברות יוצאת מן הכלל עם אנטונינוס; על רבי אבהו מסופר שהיה "נשוא פנים" אצל הקיסר. אנו מוצאים שיחות בענייני תורה בין רבי עקיבא לבין טורנוסרופוס, וסיפורים רבים על חיבתן המיוחדת של מטרונות רומיות לחכמים.

גם בבבל, לאמורא שמואל היו קשרים קרובים עם "שבור מלכא", שאפור הראשון; ואמו של המלך, איפרא הורמיז, חפצה מאוד ברווחת הנתינים היהודים.

גם בימי הראשונים והאחרונים היו יהודים בקשרי ידידות ואמון עם מלכים, רוזנים ושליטים. רבי שמואל הנגיד היה המפקד העליון של הצבא ובהמשך ראש הממשלה של גרנדה; הרמב"ם היה

הרופא האישי של הסולטן במצרים; האברבנאל היה שר האוצר בספרד. החוות יאיר מספר בתשובותיו שהדוכס קרל לודוויג היה "משתעשע לפרקים בגיסי הנזכר בדברי שכליים."

אפילו סיפורים על גזרות קשות מעידים לעיתים על מעמדה של המנהיגות היהודית. במסכת ראש השנה מסופר על גזרה נגד לימוד התורה. החכמים "הלכו ונטלו עצה ממטרוניתא אחת שכל גדולי רומי מצויין אצלה". כלומר, חכמים אלו היו מקושרים היטב בצמרת המנהיגות הרומית. אותה גבירה ייעצה להם: "בואו והפגינו כלילה". ואכן, הם הפגינו במילים אלו: "לא אחיכם אנחנו? ולא בני אב אחד אנחנו? ולא בני אם אחת אנחנו?" בעקבות אותה פנייה אנושית ונרגשת התבטלה הגזרה.

פנייה מסוג זה יכולה להתקבל רק מקבוצה שיש לה מעמד מסוים, לפחות במישור העקרוני. גם במקורות נוספים אנו מוצאים שחכמים ארגנו משלחות מכובדות אל השלטונות; והעובדה שמשלחות אלו זכו לקבלת פנים ולשימוע מעידה אף היא על מעמדה של הקהילה היהודית בתוך האימפריה.

לסיכום, החיים בגלות היו ללא ספק רוויי תלאות. אבל יש לתפוס את התלאות הללו במידה ובהקשר הנכונים. מן הספרות שלנו — סיפורי חיי היום-יום של התנאים והאמוראים, סיפורי חסידים, ההווי המשתקף מתוך ספרות השאלות והתשובות — ניכר שיהודים חיו לרוב בסביבה של שקט יחסי ורווחה יחסית, במונחי תקופתם. היחסים עם השכנים הלא-יהודים היו מתוחים, ולעיתים מסוכנים, אך ברוב הזמנים הם היו תקינים. רוב היהודים לא חוו במשך חייהם גירוש, פוגרום או שריפת ספרים. יהודים אף נהנו בתחומים מסוימים מזכויות יתר, כגון פטור מגיוס למלחמות העקובות מדם של המדינות והנסיכויות שבהן שכנו, ולעיתים גם מזכויות כלכליות, כגון שיטת הזיכיונות — הארנדה — שנהגה במזרח אירופה.

אין בכך כדי לצבוע את הגלות בצבעים ורודים. אבל יש בכך כדי להחזיר לה את מורכבותה. הגלות הייתה מרה, אך לא תמיד הייתה כולה מרירות. היו בה שנאה, אך גם חיבה. היו בה השפלה, אך גם כבוד. היו בה גזרות, אך גם הגנה. היו בה חורבן, אך גם בניין.

אהבה התלויה בדבר

יש להניח שבמרבית המקרים, הקרבה שגילו דמויות אלו ליהודים הייתה קרבה אינטרסנטית. על אהבה מסוג זה אמרו חז"ל: "אהבה התלויה בדבר — בטל דבר, בטלה אהבה" (אבות ה, טז). אך אין הכרח לומר שאהבה כזו אינה אמיתית. היא אמיתית, אך תלויה; ממשית, אך חולפת.

ויש להוסיף: במקרים רבים גם העוינות ליהודים הייתה תלויה בדבר. היהודים היו לעיתים קרובות יריבים כלכליים, פוליטיים ורוחניים. לאנשים רבים היה אינטרס להרע להם גם בלי תחושת שנאה מיוחדת. לא כל חסד נבע מאהבה טהורה, ולא כל רעה נבעה משנאה טהורה.

גם על טובה אינטרסנטית ראוי לבטא מידה של הכרת הטוב. פוסקים רבים סבורים שסועד אומר את ברכת האורח לבעל הבית בברכת המזון גם כאשר הוא אוכל במסעדה. אמת, בעל המסעדה קיבל תשלום; ואף על פי כן, סוף סוף הוא טרח והאכיל. הטובה אינה מתבטלת מפני שהיה בה אינטרס.

בלוח השנה העברי אין יום שעניינו הכרת הטוב כלפי לא־יהודים על הידידות שהראו לנו. בתשעה באב אנו זוכרים כיצד אומות העולם טבחו בנו; בפורים אנו נזכרים איך נקמנו אנו בהם. אך היעדרו של מועד מיוחד להכרת הטוב אינו אומר שאין בה חשיבות.

אפשר לומר אפילו להפך. זיכרון העוינות הוא תחום ומוגדר. בסופו של תשעה באב אנו גונזים את ספרי הקינות ומבטאים תקווה שבשנה הבאה כבר לא יהיה בהם צורך. אמירה חסידית ידועה עומדת על כך שעצם הלשון "משנכנס אב ממעטין בשמחה" מלמדת שמצב ברירת המחזל של היהודי הוא שמחה: שמחה בחיי תורה ומצוות, שמחה בחסדי ה', ושמחה גם באנשים ובנסיבות שסייעו לנו להיבנות ולהתחזק.

אינני מציע לחדש מועד נוסף בלוח השנה. אבל אני כן מציע שנקדיש רגעים אחדים להתבונן באותם עמים ושליטים שהאירו לנו פנים, שהושיטו לנו יד, ושסייעו לנו — לעיתים בידועין ולעיתים שלא בידועין, לעיתים מתוך חיבה ולעיתים מתוך אינטרס — להמשיך לחיות חיי תורה ומצוות במשך הדורות.

אין הכוונה למעט מן הקינה, אלא לדייק אותה — לא לשכוח את האכזריות, אלא לדאוג לכך שלא נהפוך כפויי טובה. השהייה בגלות לא הייתה טובה, ויש להיזהר מרומנטיזציה שלה. ואולם, עלינו להכיר בכך שגם בתוך הגלות, יד ה' לא פסקה מלגלגל לנו חסדים — לעיתים דווקא באמצעות אומות העולם.